

Arkeoloji ve antropoloji

Ayhan Ersoy*

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü, Ankara

Geliş tarihi: 21.10.2011
Kabul tarihi: 07.04.2012

Öz: Günümüzde, bilimlerde yaşanan en büyük sıkıntılardan birisi, disiplinler arası çalışma, dayanışma ve bilgi alışverişi eksikliğidir. Bu makalede, Antropoloji-Arkeoloji disiplinlerinin beraber nasıl çalışması gerektiğine değinilmeye çalışılmıştır. Arkeoloji ve Antropoloji birbirlerine çok yakın disiplinlerdir ve beraber çalışmalıdırlar. Her iki disiplinin de temel amacı, insanlığın biyolojik ve kültürel evrimini aydınlatmaktır. Antropoloji insan bilimidir, Arkeoloji ise onun bir alt disiplini olup, genel anlamı ile insanlığın materyal kültürünü araştırmaktadır diyebiliriz. Temel amaçlardan biri geçmişteki insan davranışlarını tekrar ortaya koyabilmektir. Kazı alanları bizlerin bilgi depolarıdır. Ancak kazılar aynı zamanda eski yerleşimlerin tahribine de neden olur. Bu yüzden disiplinler arası bilgi alış veriş önemli kazanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Arkeoloji, antropoloji, disiplinlerarası ilişkiler

Archeology and anthropology

Abstract: Lack of interdisciplinary collaboration and information sharing is one of the biggest problems in science, even today. In this article, we will discuss the collaboration of anthropology and archeology. Anthropology and archeology are sister disciplines and should collaborate. The main goal is to illuminate the biological and cultural evolution of humans. Anthropology is the human science and archeology is its subdiscipline and, in general terms, can be described as research of material culture of humans. One of the main issues is reconstruct the human behaviors in the past. Excavation sites are information stores. Excavations are destructions, in a sense. For this reason, interdisciplinary information exchange and sharing is very important.

Key words: Archaeology, anthropology, interdisciplinary relations

Giriş

Bu makalede, günümüz antropolog ve arkeologlarının gözlerinden kaçırıldığı veya göremediği bazı konulara değinilmeye çalışılacaktır. Önce Sosyal Antropoloji'nin gelişiminden, bunun arkeoloji ve biyolojik antropolojiye olan yansımalarından, arkeoloji ve antropoloji bilimlerindeki teorik gelişmelerden ve daha sonra da gerek antropolog ve

---

* Yazışma adresi: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü, 06100 Sıhhiye, Ankara (eposta:ayhan.ersoy@humanity.ankara.edu.tr)

gerekse arkeologların nasıl çalışması gerektiğinden bahsedilecektir. Buradaki amaç ilerde daha bilimsel ve daha inter-disipliner çalışmalara bir katkı sağlayabilmektir.

Antropoloji ve Arkeolojinin Gelişimi

Antropoloji'nin geçmişi belki de bize benzer! Bir insanın ilk ortaya çıkışına kadar inmektedir diyebiliriz, çünkü bunu düşünebilen canlılarız! Sanırım insanlık şu soruları hep sorar olmuştur: Biz nereden geldik? Tarihimiz ne kadar eski? Dünya ve üzerindeki canlılar nasıl oluştu? Bu sorulara mantıklı yanıtlar daha çok 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya konmuştur. Burada değinmemiz gereken Charles Darwin'dir. Elbette Darwin'den önce evrim düşüncesini savunanlar ve evrimi açıklamak isteyenler olmuştur (örneğin Erasmus Darwin, J.B. Lamarck, A. Wallace gibi). Fakat Darwin'in ortaya koyduğu "Doğal Seçilim Teorisi" 1850'lerden itibaren insanlarda evrim düşüncesini daha olumlu bir tartışmaya oturtmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte, kömür arama çabasıyla ortaya çıkarılan fosiller, çoğu düşünürün araştırma konuları arasında olmuştur. Bunun dışında, aynı zaman içerisinde yaşayan insan topluluklarının kültürlerindeki farklılıklar da insanların düşüncelerini yormuştur. Gezginlerin karşılaştıkları farklı kültürler, eski kültürlerle ait kalıntılar (gezginlerin notlarını okuyan) insanlarda açıklayamadıkları ya da kendilerince açıklamak istedikleri bazı sorular ortaya çıkarmıştır. İnsanın geçmişi ne kadar eskidir? Bu karşılaştığımız kültürler bizim kültürümüzden neden farklılar? Bizden önce var olan uygarlıklar nasıl olur da bu derece gelişmiş olabilirler? Bu sorular günümüzde de sorulmaktadır.

Günümüzden yüzyıl kadar önce, tam olarak antropolog diyemeyeceğimiz düşünürler, insanın kültürel evrimini, kültürü, kültürel farklılıkları ve uygarlıkların nedenlerini açıklamak istemişlerdir. Bu kişilerden ilk akla gelenler H. Spencer, E. B. Tylor ve H. Morgan'dır. Temelde alan araştırmasında bulunmamış olan bu fikir adamları, daha çok kendilerinden önceki düşünür ya da gezginlerin notlarını veya kitaplarını okuyarak insanın kültürel evrimini ve kültürel farklılıkları açıklamak istemişlerdir. Bu görüşler genel olarak "Unilinear Kültürel Evrim" (Tek Hatlı) olarak bilinir. Buna göre, tüm insan toplulukları basit avcı-toplayıcı yaşam tarzından uygarlığa doğru gelişme potansiyeline sahiptirler, ama çoğu bunu başaramamıştır.

Arkeoloji ile ilk ilgilenenler, bu konuya ilgi duydular çünkü hem eğlence hem heyecan için geçmişi kazmaktan hoşlanıyorlardı (Daniel, 1981; Fagan, 1985). Bu gezginler kazı yapmayı kazarak öğrenmişlerdir. Buna en iyi örneklerden biri Heinrich Schlieman'dır. Homeros'un kitabında değindiği şehirleri araştırmak kendisinin en büyük arzularından biriydi. Kırklı yaşlarında ticareti bırakıp, Yunanlı genç bir kızla evlenmiş ve Homeros'un efsanevi şehri Troia'yı bulmaya karar vermiştir. Araştırması Türkiye'nin kuzey batısındaki Hisarlık yakınındaki höyükte son bulmuştur. Schliemann daima büyük boyutlarda çalışmıştır ve 150 kadar işçi çalıştırarak yüzlerce metre küp toprak kazmıştır. Kazı tekniğini daha önceki yıllardaki Süveyş Kanalı kazımından model olarak almıştır (Fagan, 1988:7). Schliemann farklı dönemlere ait 7 yerleşim tabakası keşfetmiş ve büyük altın hazineler bulmuştur. Ne yazık ki bulduğu hazineleri izinsiz olarak yurtdışına çıkarmıştır. Schliemann'ın Arkeoloji metodu vahşicediydi, keşfettiği kadar da tahrip etmişti.

19. yüzyılın son çeyreğine kadar Arkeoloji halen hazine avcılığı olarak devam etmiştir. Bu dönemden sonra, 20. yüzyılın erken dönemlerinde Arkeolojik veriler dünyanın pek çok kesiminden toplanır olmuştur. Bilim adamları şu sorulara yanıt arıyorlardı: İnsan kültürünün orijini neresi? Ne zaman ve nerede maden kullanıldı? İlk çiftçiler kimlerdi? Kültür nasıl değişti ve kültürel çeşitlilik nasıl ortaya çıktı? Arkeologlar göçlerin, toplum hareketlerinin, istilaların prehistoryayı açıklayabileceğini umuyorlardı. Buna diffüzyon ya da diffüzyonizm denir. Diffüzyonist görüşe göre büyük insani keşifler bir çekirdek bölgede gerçekleşmiştir ve oradan da ticaret, göç gibi kültürel ilişkiler sayesinde tüm dünyaya yayılmıştır. Bu da en çok neolitik (yerleşik-tarım hayatına geçiş) başlangıcı ve yayılmasında savunulmuştur. Buna göre neolitik Ortadoğu'da başlamış ve zamanla oradan da tüm dünyaya yayılmıştır. Diğer bir

örnek de Elliot Grafton Smith'in görüşleridir. E. G. Smith, Mısır uygarlığını araştırmış bir İngiliz anatomisttir. 1911 yılında yayınladığı "The Ancient Egyptian" adlı kitabında modern batı kültürünün Nil vadisinden diffüz ettiğini savunmuştur (Fagan, 1988).

1949 yılında Chicago Üniversitesinden J. R. Arnold ve W. F. Libby (1949) radyokarbon tarihlendirme metodunu geliştirdiler. Böylece antropolojik ve arkeolojik kazılardan ele geçen organik malzeme (odun, kemik gibi) üzerinde tarihlendirme yapılmaya başlandı ve bir kronoloji oluşmaya başladı. Hiç kuşkusuz, radyokarbon tarihlendirmesi, palinoloji ve paleobeslenme teknikleri arkeologların pre- ve protohistorik geçmişi yeniden ortaya koymalarını ve eski yaşam biçimlerini eskisinden daha iyi anlamalarını sağlamıştır.

Bu dönemde sosyolog ve sosyal antropologların kendi disiplinlerinin teorilerini oluşturduklarını görüyoruz. Bunlardan başlıcası B. Malinovski'dir. Geliştirdiği "Fonksiyonalizm" (İşlevselcilik) yaklaşımı hem biyolojik antropolojiyi hem de arkeolojiyi etkilemiştir. C. Levi-Strauss'un yapısal fonksiyonalizm yaklaşımı da bunu pekiştirmiştir diyebiliriz. Böylece daha önce yaptıkları kazılarda güzel ve çarpıcı şeyler bulmaya çalışan arkeologlar, artık buldukları şeylerin nasıl ve ne için üretilmiş olabileceğini, kültür içersindeki önemini de sorar olmuşlardır.

Arkeoloji'ye katkı sağlayan diğer bir antropolog da Franz Boas'tır. 1887 yılında Baffin Adası'nda Eskimolar üzerinde yaptığı gözlemler onda kültürel farklılıklar ve doğa etkisi açısından bazı ipuçları uyandırmıştır. Bunu kendi sözleriyle "Doğal çevre koşullarının zorlayıcı ya da belirleyici olmadığını, ancak pekiştirici ya da kısıtlayıcı olabileceğini anladım" diye belirtmiştir. Boas'a göre, sosyal/kültürel sistemleri dikkat ve özenle incelemek gerekiyordu. Böyle araştırmalardan elde edilecek ve ilerde bir araya getirilecek etnografik veriler, evrim ya da değişme yasasını ortaya koyabilirdi. Başka bir deyişle Boas yöntem olarak "tümevarım"ı öneriyordu. Oysa mantık, tümevarımla kuram oluşturulamayacağını söylüyordu. Boas'ın felsefi yanılması buradadır (Güvenç, 1976: 77).

1950'li yıllarda J. Steward (Steward, 1955) "Kültürel Ekoloji" kavramı ile Antropoloji'ye farklı bir bakış açısı getirmiştir. İnsanın kültürel farklılıklarında yaşadıkları doğal çevrenin etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini; benzer adaptasyonların, farklı kültürler için benzer çevreler içersinde görülebileceğini belirtmiştir. Hiç bir kültür, uzun bir zaman boyunca değişmeyen bir çevreye (ki bu mümkün değildir) tam adaptasyonu başarmış değildir. Bu görüşler Kültürel Evrim'in Unilinear değil "Multilinear" olması gerektiğini ortaya koymuştur. Böylece, kültürel ekoloji kavramı kendini Arkeoloji ve Antropoloji'de hissettirmiş, araştırmacılar buldukları biyolojik ve kültürel kalıntıların o dönemdeki ekoloji ile de ilişkisini sorar olmuşlardır.

Kültür ile ekoloji arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için analoji, Uniformitarianizm, Tafonomi ve "Middle Range Teory" (Orta Hat Teorisi)'sinin yardımlarına başvurulmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu tür yaklaşımlar Ethnoarkeolojiyi doğurmuş ve arkeologlar, günümüzde var olan avcı-toplayıcı gibi toplumlar üzerinde gözlemler yaparak, bunu eski toplumların yaşam biçimlerine yansıtmaya çalışmaktadırlar.

Antropoloji Arkeoloji İlişkisi

Antropoloji'nin kelime anlamı insanbilimdir. Genel anlamda, insanın biyolojik ve kültürel yapısını inceler. Biyolojik yapı denildiğinde, insanın biyolojik bir canlı olarak evrimi ve yaşayan insanlar ile eski popülasyonlar, eski türler ve insana en yakın akraba canlılar (primatlar) arasındaki benzerlik ya da farklılıkların araştırılması anlaşılacaktır. Kültürel yapı denildiğinde de, burada hem maddi (alet, seramik, mimari vb.) hem de manevi (gelenek, görenek, din vb.) kültürü ele alınmaktadır. Eğer bir genelleme yapmak gerekirse, antropoloji insanın geçmişini ve bugünü aydınlatmaya çalışmaktadır. Böylece Arkeoloji'yi, insanlığı en geniş bakış açısı ile ele alan **Antropoloji'nin bir parçasıdır** diye tanımlayabiliriz.

Arkeolojinin Amaçları

Eski ya da yakın yüzyılların insan toplumları üzerinde uzmanlaşmış olsa da çoğu arkeolog araştırmalarında dört temel amacın olduğunda fikir birliğindedirler;

1. Zaman ve boyut kapsamında site'leri ve içerdiklerini araştırmak. Buradan insan kültürünün uzun süre içerisinde çıkış kaynakları araştırılır. Bu tanımsal (deskriptif) aktivite, kültürel tarihi yeniden ortaya koyar.
2. Eski yaşam biçimlerini yeniden ortaya koyar.
3. Kültürün neden değiştiğini açıklayarak, kültürel belgeleri çalışır.
4. Site, alet, seramik, yiyecek kalıntıları gibi, devam eden dünyamızın bir parçası olarak, Arkeolojik kayıtları anlamaya çalışır (Binford, 1983).

Tüm bilim adamları bu dört temel amaçta birleşmeseler de, bunlar eşit derecede geçerlidir ve ele alınmalıdır (Fagan, 1985). Arkeologlar araştırmalarını, kazılardan çıkan objeleri tanımlamak yerine, bazı özel sorulara cevap bulmak için organize ederler. Arkeolog bir sosyal sistemi ya da ideolojiyi kazamaz ama maddi örneklerin işlevlerinden yola çıkarak, kültür alt sistemlerindeki davranışsal yapılara ulaşabilir.

Her bir insan kültürü, özel çevresel ortamlara göre sürekli değişim gösteren bir adaptasyondur. Bu görüşe göre, aletler ve yapılar, çevresel faktörler göz ardı edildiğinde tek yanlı bir görüş sunmaktadır. Bundan dolayı, eski hayvan kemiklerinden, karbonlaşmış tohumlardan ve yiyecek kalıntılarında eski çevreler ortaya konmaya çalışılır. Buna güzel örneklerden biri Robert Braidwood'un Zagros Dağları'ndaki araştırmalarıdır. Braidwood, buradaki çalışmalarına başlarken beraberinde diğer disiplinlerden (jeolog, sedimantolog, botanist, zoolog gibi) bilim adamları götürerek yakın doğuda tarımın ve evcilleştirmenin geçmişi araştırmalarına başlamıştır (Braidwood ve Braidwood, 1983). Bu inter-disipliner çalışma sayesinde tarıma geçişin nedenleri, ilk evcilleştirilen bitki ve hayvan türleri araştırılabiliştir.

Arkeolojik buluntular kendi başlarına kültür değillerdir, fakat sistematik bir anlamda onun ürünleridir ve kültürlerle ilişkilidirler. Arkeoloji, Antropoloji'nin amaç ve sorumluluklarını hissetmelidir. Elindeki geniş malzeme ile kültürel evrim veya sistematığın değişimlerinin problemlerine çözüm aramalıdır. Hipotezleri test etmeli, kazı yapıp problem bulmak yerine, problemin çözümünü kazı ile aramalıdır. Bu bilim dalında kazı bir araçtır.

Günümüzde artık Arkeoloji Antropoloji içinde yer alan bir bilim dalıdır ve bilim adamları inter-disipliner çalışmalarla geçmişte yaşamış kültürleri daha iyi anlamak ve aydınlatmak istemektedirler. Oysa günümüz Türkiye'si'nde, Antropolog ve Arkeologlar sanki çok ayrı disiplinlerde çalışıyorlarmış gibi, çalışmalarını *izole* olarak yürütmektedirler. Çoğu için kazı amaç olmuş durumdadır! Antropologları kazılarından çıkan iskeletleri inceleyen uzmanlar olarak görmektedirler. Güzel ve değerli şeyler bulmak genelde önemli olmaktadır. Özellikle müzelerin yaptığı kazılarda güzel bir teşhir parçası bulmak her şeyden önemli görülmektedir. Ya da kazılardan ele geçen taş alet ya da seramiklerin tipolojisi, bezekli mi bezeksiz mi olduğu gibi tanımlamalar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Arkeolojinin temel amacı, kazı yapmak, koleksiyon oluşturmak ve bunları tanımlamaktan çok, insanlık tarihini ortaya koymaya çalışmak olmalıdır! Burada kültürel ekoloji (Steward, 1955) kavramı ve Multilinear evrim düşüncesi gözardı edilmemelidir. Benzer çevrelerde farklı kültürler arasında benzer adaptasyonlar görülebilir. Bu seramiğe, taş alete yansiyabilir. İnsanlar birbirlerinden habersiz, benzer sorunlara benzer çözümler üretebilirler. Bu her zaman, iki kültür arasında bir şekilde ilişki olduğu anlamına gelmez.

Sonuç

Biz antropolog olarak (arkeolog, sosyal antropolog, paleoantropolog, fizik antropolog) uğraştığımız bu sınırsız bilim dalı içerisinde birbirimizden kopuk bir şekilde değil, ortak genel amaçlar doğrultusunda araştırmalarımızı sürdürmeliyiz. Yayın ve araştırmalarımızla

bu bilim dalını topluma daha iyi yansıtmalı ve Antropoloji'nin gerçekte nasıl çalışması gerektiğini ortaya koymalıyız. Kendimizi belirli dönemler içerisinde sınırlamak yerine, sorunlara daha global ve bütüncül yaklaşmayı öğrenmeliyiz. Kazı yapmak için kazıya gitmek yerine, soru ve hipotezler doğrultusunda araştırmalarımızı sürdürmeliyiz. Uzmanlaştığımız ya da en iyimser yaklaşımla uzmanlaşmak istediğimiz konularda eksik yönleri araştırmak kaygısıyla araştırmalarımızı sürdürmeliyiz. Kazı ve araştırmalarımızda diğer gerekli disiplinlerin (jeoloji, sedimantoloji, zooloji gibi) desteklerini göz ardı etmeden, sadece bulmak istediğimizi bulup gerisini atmak yerine, yazısız tarihle uğraşırken her ipucunu gözden kaçırmamaya özen göstermeliyiz. Burada kazı yöntemlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi kazı ve araştırma yapılan yerler bizim bilgi depolarımızdır. Oralandaki tüm bilgileri tahrip etmeden dikkate almalıyız. Bir arkeolog olarak iskelet, fauna ve flora malzemeleri atıp sadece seramik gibi eserleri toplamamalıyız. Bu doğa tarihine saygısızlık ve bilim etiğinin dışında bir yaklaşımdır!

Aletlerde (taş, kemik, seramik vb.) karşımıza çıkan değişik teknolojik özellikler, *Homo* genusunun evrimini düşündüğümüzde, bir kültürel ilerlemeden (*unilinear*) çok bizde başka sorular uyandırmalıdır. Değişen ekoloji-ekonomi ilişkileri, farklı hayvan türleri üzerinde avlanma, değişik bitki türlerinin tarımı, popülasyon sayısı gibi. Hiç bir kültür diğerine oranla gelişmiş ya da ilkel olarak düşünülmemelidir. Her kültürün kendine özgü yapısı ve yaşadığı doğal ortamla sıkı ilişkileri vardır. Avcı-toplayıcı kültürde yetişen bir insan elbette şehirde nasıl yolunu bulacağını, bankamatiklerden nasıl para çekeceğini bilmeyebilir. Aynı şekilde şehirde yetişen insan da tropikal ya da savanalık bir ortamda nasıl hayatta kalabileceğini, hangi bitkinin zehirli hangisinin yenilebilir olabileceğini bilmeyebilir. Burada sadece kompleks ya da olmayan kültürlerden bahsedebiliriz.

Antropolog ve arkeologların unutmaması gereken, temelde insanın evriminin (biyolojik-kültürel) çalışılmakta olduğudur. Bu geniş perspektifte, biz antropolog veya arkeologlar, uzmanlık alanlarımız ne olursa olsun, bu temel amaca hizmet ettiğimizi unutmamalıyız.

Kaynaklar

- Arnold JR, Libby WF. (1949) Age determination by radiocarbon content. *Science* 110: 678-680.
- Binford L. (1983) *In Pursuit of the Past*. London and New York: Thames and Hudson.
- Braidwood RJ, Braidwood L. (1983) *Prehistoric Archaeology along the Zagros*. Chicago: University of Chicago Press.
- Daniel G. (1981) *A Short History of Archaeology*. London and New York: Thames and Hudson.
- Fagan MF. (1985) *The Adventure of Archaeology*. Washington, D.C.: National Geographic Society.
- Fagan MF. (1988) *In the Beginning*. Scott, Foresman and Company, USA.
- Güvenç B. (1976) *Sosyal Kültürel Değişme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay.
- Steward J. (1955) *A Theory of Culture Change*. Urbana: University of Illinois Press.